

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2019, c. 5, s.1: 61-91

Kur'an'da Makro ve Mikroekonomiye İlişkin Kurallar

Rules on Macroeconomics and Microeconomics in the Koran

Cengiz GÜNEŞ

Dr. Sivas Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni
Dr. Sivas Girls Anatolian Imam Hatip High School Vocational Courses Teacher
Sivas / TURKEY
ccemilgunes@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-2979-7271

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 07 Şubat / February 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Nisan / April 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Güneş, Cengiz. "Kur'an'da Makro ve Mikro Ekonomiye İlişkin Kurallar". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019): 61-91.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz*

Yaşamak için birçok şeye ihtiyaç duyan insan, ihtiyaçlarının çok büyük bir kısmını alışveriş yaparak karşılamaktadır. Kur'ân'da bu alanla ilgili bir kısım düzenlemeler yapılmış, ticaretin usul ve esasları hakkında ilkeler konulmuştur. Allah Teâlâ kullarının her iki cihanda huzur ve mutluluğu için bu kurallara uymalarını istemiştir. Bu uyarıların başında, yapılan alışverişlerin karşılıklı rıza esasına dayanması gelmektedir. Satıcı ve alıcının karşılıklı rızası olmayan bir alışveriş meşrû kabul edilmemiştir. Fâizli ticarî faaliyetler yasaklanmış, fâiz alıp verenler ikaz edilmiştir. Karaborsacılık tasvip edilmemiştir. İnsanlardan, ticaretin icrasında doğru aletler kullanılarak kişilerin hak kaybına sebep olunmaması, gereğinden fazla alışveriş yapılarak israfa düşülmemesi istenmiştir. Ticarete yeminden kaçınılması emredilmiş ve alışveriş sebebiyle ibadetlerin terk edilmesine karşı insanlar uyarılmıştır. Alışveriş ve sözleşmelerde ücretlerin zamanında verilmesi ile ilgili hususlara dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticaret, Uyarı, Ölçü ve Tartı, İbadet, Yemin, Fâiz

Abstract

Human beings need a lot of things in life and do shopping to meet those needs. In Qur'an, some regulations are made on this issue and predecures and principles of commerce and business ethics are set. Allah wants his subjects to obey these rules for a happy living both in the world and the afterlife. First of all, commerce should be based on the mutual consent of both parties and business that is not based on mutual consent is not considered legitimate. Commerce with interest is restricted and people who earn or pay interest are warned. Black marketing is not approved. True believers are expected to use legal methods in commerce and not to cause loss of rights and also not to waste because of excessive shopping. It is ordained not to vow in commerce and believers are warned not to abandon ibadah (worship) because of commerce. Attention is drawn to paying on time in commerce and contracts.

* Bu çalışma 2019 tarihinde tamamladığımız "Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'ân'da Ticaret" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. /This article is extracted from my PhD Dissertation entitled "Trade in Quran in point of notion and fact", (PhD Dissertation, Sivas Cumhuriyet University, Sivas/Turkey, 2005).

Key Words: Trade, Advice, Measurement and Weight, Worship, Taking an Oath, Interest

Giriş

Ticaret, insan hayatının temel dinamiklerindedir. Böyle olmakla birlikte onun yaşamı sadece ticaretten ibaret değildir. İnsan çift yönlü bir varlıktır. Bir taraftan biyolojik ihtiyaçlarının giderilmesi gerekirken diğer yönden de rûhî ve psikolojik gereksinimlerini karşılamak durumundadır. Bunlar yapılırken insan fıtratı gözetilmeli ve ona göre hareket edilmelidir. Kur'ân, meşrû bir ticaret zemini hazırlarken onun sınırlarını da tayin etmiştir. Sınırsız, plansız ve programsız hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla ticarete sınır tanımamak, hayatın bütünü alışıverişten ibaret görmek orta yol değildir. Bu noktada dengeli bir davranış sergilenmesi gerekmektedir. Kur'ân, ticareti büyük bir geçim vasıtası, helal kazancın en önemli kaynağı, mal mübadelesinin meşrû sebebi olarak görmesine rağmen, insanları ticaretle ilgili birçok konuda uyarı, yanlış yollara girilmemesi hususunda emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Konumuz bağlamında Kur'ân, karşılıklı rızaya dayanmayan alışverişleri, alım satımda hileli yolları, fâizli muameleleri, harcamalarda lüks ve israfı, ibadete engel olabilecek ekonomik faaliyetleri yasaklamış; karaborsacılığın ve ticaret esnasında yemin etmenin uygun bir davranış olmadığına işaret etmiştir.

1. Gayr-İ Meşru Ticaret Şekillerine Karşı Uyarılar

İnsan ihtiyaçlarını temin ederken önemli ölçüde ticarete başvurmaktadır. Hibe, bağış ve miras gibi sınırlı birkaç şeklin dışında gereksinimler ticaret yoluyla karşılanmaktadır.¹ Dolayısıyla ticaret için birtakım kuralların bulunması gayet tabidir. Kur'ân'da da bu konuyla ilgili birçok emir ve yasaklar yer almaktadır. Ticaretin meşru bir zeminde gerçekleştirilmesi bu kurallara riayet etmekten geçmektedir. Nitekim bu konuda şöyle buyurulmaktadır: "Ey imân edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir." (en-Nisâ 4/29). Âyet-i kerime ticaret ile ilgili kazançların ancak karşılıklı rıza esasına dayanması ge-

¹ Hayreddin Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 2: 50.

rektiği vurgulanmaktadır.² Alım satımda her iki tarafın da yapılan işlemden razı olmaları gerekmektedir. Burada mana; “mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin, ancak malî kazancınızın karşılıklı rıza bulunan bir ticaret olmasına yönelin” şeklindedir. Başka geçim yollarının da bulunmasına rağmen, özellikle ticaretin dile getirilmesinin nedeni, rızık vesilelerinin ekseriyetinin ticaret kaynaklı olması sebebiyledir. Bu âyetteki “كَرَاضٍ” kelimesi alışveriş esnasında tam bir icap ve kabulün bulunması olarak anlaşılmıştır. Bazı müfessirler de bu kelimeyi, alışverişin yapıldığı yerden “karşılıklı anlaşarak ayrılma” şeklinde yorumlamışlardır. Müfessirler, bâtil yollarla kazanılan mallar için de hırsızlık, gasp, kumar ve fâizi örnek olarak göstermektedirler.³ Bu noktadan hareketle meşrû ticareti, ‘hakkında herhangi bir yasaklama olmayan, insanların ihtiyaç duyduğu mal ve menfaat kabul edilebilen her türlü varlığın karşılıklı rıza şartıyla alınıp satılması’ şeklinde tarif etmemiz mümkündür. Bununla birlikte alışveriş yapan kimselerin çeşitli hilelerden uzak durmaları, doğru ölçü ve tartı aletleri kullanmaları gerekmektedir.

1.1. Ölçü ve Tartıda Hile Yapanlarla İlgili Uyarılar

İstismar ve sömürü, müşterileri kandırmak ve aldatmak, hasis ve tamahkâr davranıp başkalarına zarar vermek, ölçü ve tartıda hile yapmak Kur'ân'ın kesinlikle yasakladığı tutum ve davranışlardır. Mesela, ölçü ve tartıda hile yapanları şiddetle kınayan el-Mutaffifîn Sûresinin ilk âyetleri durumu çok açık bir şekilde tasvir etmektedir:⁴ “Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde: Öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.” (el-Mutaffifîn 83/1-6). Bu âyet, başta hilekârlık olmak üzere ticarete güven orta-

² Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbühû*, (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988), 2: 44.

³ Cârullah Muhammed b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gâvâmi'zî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 233; Nâsirüddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî, *Tefsîru envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'âşî, (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsî'l-Arabî, ts.), 2: 70; Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Seyyid Zekerîyya, (yy, ts.), 1: 222.

⁴ Süleyman Uludağ, *İslâm'da Fâiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2010), 24; Cengiz Kallek, *Sosyal Servet*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2015), 39.

minı sarsan her olgudan uzak kalınmasını ortaya koymaktadır.⁵ İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) yapılan rivayete göre Hz. Peygamber (sav.) Medine'ye geldiğinde insanlar alışverişlerinde hile yapıyorlardı. Hz. Peygamber Medine'de konaklayacağı sırada alışverişte hile yapanlar anlamına gelen el-Mutaffifîn Sûresi nâzil oldu. Bu sırada Medineliler, bir şey satın aldıklarında fazla fazla alıyor, satacakları vakit ise eksik ölçüyorlardı.⁶ Bu dönemde alış ve satış durumuna göre birbirinden farklı iki ayrı kile kullanıyorlardı.⁷ Buradan anlaşıldığına göre; alımda kullanılan terazi kendi lehine olacak şekilde ağır, diğer terazi de müşterilere hafif tartacak şekilde ayarlanarak haksız kazanç elde edebiliyorlardı. İlk âyette ölçü ve tartıda eksik yapmak anlamına gelen tattif fiilini işleyenler için veyl olsun tabiri kullanılmaktadır. Bir bela esnasında söylenen veyl kelimesinin “yazıklar olsun”, şiddetli kötülük, acı verici azaba uğrasın,⁸ gibi anlamlarının yanında cehennemde bir vadi ismi⁹ olduğu da söylenmektedir. Bu açıklamalardan Yüce Allah'ın, mutaffifîn taifesi için ağır tehditler içeren bir azabı haber verdiği anlaşılmaktadır. Alışverişte farklı standart uygulayan, alırken başka terazi, satarken başka terazi kullanan tüccar bu âyetlerde ağır bir dille uyarılmaktadır. Bu insanlardaki imân zafiyetine dikkat çekilerek dirilecekleri ve hesap verecekleri zaman kendilerine hatırlatılmaktadır. İnsanların mallarını hileli yollarla, hak hukuk tanımadan yiyenlerin akıbetlerinin ateş olacağı dile getirilmektedir. Hal böyle olunca ölçü ve tartıda kılı kırk yararcasına hareket etmek ve kimsenin terazide hakkını gasp ederek ilahî huzura varmamak gerekmektedir.

Bu bağlamda âyetin tefsiri ile ilgili olarak Katâde'den (ö. 117/735) “Ey âdemoğlu, senin için tastamam verilmesini, ölçülüp tartılmasını istiyorsan, sen de ölçüp tartarken aynı şekilde tastamam ver, kendine karşı nasıl adil

⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmud Şehhate, (Beyrut: Müessesetu't-târihi'l-Arabî, 2002), 4: 619.

⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4: 297; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1983), 3: 245; Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)*, (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990), 31: 89.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (Beyrut: 1952), 22: 128-129; Benzer ifadeler için bk. Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, (yy, ts.), 30: 72.

⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31: 88; Muhammed b. Muhammed Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru'l-Mushaf, ts), 9: 124.

⁹ Bk. el-Câsiye 45/7; el-Murselât 77/15, 19, 24,

olunmasını istiyorsan, aynı şekilde sen de adil ol," dediği rivayet olunur.¹⁰ Bâyi konumunda bulunan satıcılar, aldıklarını başkalarına satmak için toptan yaptıkları alışverişlerde farklı davranışlar sergileyebilmektedirler. Kendileri, satarken eksik tartan terazi kullanırlarken, başka birilerine müşteri konumunda oldukları zaman satıcının eksik tartmasını kabullenmemekte ve haklarını tam almak istemektedirler.¹¹ Alırken güven vermeyen, kendi hakkını insanlardan tam isteyen, ama onların hakları konusunda kendisi için arzuladığı gibi davranmayan bu kişiler de âyette belirtilen mutaffif/hilekâr kavramının kapsamına girmektedirler.¹² Dolayısıyla güvenli bir tüccar, satarken kendisini müşteri, alırken de satıcı yerine koyarsa ticarî faaliyetler için istenilen güvenli ortam oluşacaktır. Ticarete çoğu zaman satıcıların dürüstlüğü söz konusu edilmekte, müşterilerin dürüstlüğünden pek fazla bahsedilmemektedir. Zira, ticarete güven sadece satıcıyı ilgilendiren tek yanlı bir olgu değildir. Ticarete ilkeli davranmak her iki tarafın da görevidir. Toplumda satıcı her zaman ticareti bilen ve aldanmayan, müşteri ise ticareti bilmeyen ve kandırılmaya hazır kişi şeklinde bir algı vardır. Fakat bu algı doğru değildir. Müşteriler de satıcıyı aldatabilmektedir. Her iki taraf da kendisi için hoşlanmadığı şeyi Müslüman kardeşi için hoşlanan birisinin insaflı¹³ olamayacağını bilmelidir. Davranışlarında itidalli olmayı esas alan bir kişi, kendi hakkını almayı bildiği gibi muhababının da hakkını eksiltmeden vermeyi bilen kimsedir.¹⁴

Göklerin ve yerin ayakta duruşu bir denge ve mîzan sayesinde.¹⁵ Bunun için bir yerde hak ve adâletin yerleşmesinin en önemli unsuru, ölçü ve tartının herkes için eşit bir şekilde standartlarının olmasıdır. Bu olgunun doğru bir şekilde kökleşmesi için eksik veya fazla, yanlış tartan ya da ölçen aletler kullanılmaması, ölçme işleminin doğru yapılması gerekmektedir. Zira, Hz. Şuayb'ın kavmi bu yüzden helak olmuştur.¹⁶ Dolayısıyla Müslüman bir tâcir,

¹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31: 90.

¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31: 89; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-'akîde ve's-şerîa' ve'l-menhec*, (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 2009), 15: 486.

¹² Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Kâhire: Dâru's-şurûk, 2003), 4: 3854.

¹³ İlgili hadis için bk. Buhârî, "İmân", 7; Müslim, "İmân", 71-72; Tirmizî, "Zühd", 2; Nesâî, "İmân", 19, 33; İbnu Mâce, "Zühd", 24.

¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31: 92.

¹⁵ Bk. el-Hadîd 57/25. Ölçü ve tartı ile diğer âyetler için bk. el-A'râf 7/8, 85; el-En'âm 6/152; Yûsuf 12/59-60, 63, 65, 88; el-İsrâ 17/35; el-Kehf 18/105; eş-Şuarâ 26/181-182; eş-Şûrâ 42/17.

¹⁶ Bk. el-A'râf 7/85-91; Hûd 11/84-95; el-Ankebût 29/36-37.

“...Bizi aldatan bizden değildir.”¹⁷ hadisini ticarî faaliyetlerinin temel ilkesi olarak görmeli, kimsenin kendisini aldatmasını istemediği gibi başkalarını da aldatma yoluna gitmemelidir.

Netice itibariyle satıcı, her şeyden önce müşteriyi aldatmama niyetinde olmalıdır. İyi niyetle birlikte terazi, metre gibi ölçme aletlerinin de alım satımı doğru bir şekilde gerçekleştirir nitelikte olması gerekmektedir. Kur’ân’ın güven vermeyen ticaret erbabına yönelik uygulanacak uhrevî cezalara dikkat çekmesi,¹⁸ ticaretin aldatma ile sonuçlanmaması için manevi yaptırım niteliği taşıdığını ifade etmek mümkündür.

1.2. Fâizli Alışveriş Yapanlara Karşı Uyarılar

Fâiz, İslâm’ın gayr-i meşrû gördüğü alışveriş şekillerinden biridir. Fâiz ve ribânın birbirinden farklı şeyler olduğu ve İslâm’ın fâizi değil ribâyı yasakladığı iddia edilmesine¹⁹ rağmen her ikisi arasında herhangi bir farkın bulunmadığını ifade etmek gerekir.²⁰ Zira çoğalma, fazlalık, üste çıkma, nema, ana mal üzerine yapılan ziyade, bedeninin serpilip gelişmesi gibi anlamlarda kullanılan ribâ²¹ terim olarak, ödünç işlemlerinde ve alışverişte karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmi fazlalık demektir.²² Fâiz ise taraflar arasında faydaya yönelik bir sözleşmede karşılıksız kalan herhangi bir fazlalık demektir.²³

¹⁷ Müslim, “İman”, 164; Tirmizî, “Büyü”, 74; İbn Mâce, “Ticarât”, 36.

¹⁸ el-A’râf 7/85; Hûd 11/85; el-Mutaffifin, 83/1-3.

¹⁹ Mesela Pakistanlı ilim ve fikir adamı Fazlurrahman (1919-1988) bunlardan biridir. Bk. Alparşlan Açıkgenç, “Fazlurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 22: 282.

²⁰ Bu konudaki geniş bilgi ve tartışmalar için bk. Enver İkbâl Kureşi, *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*, trc. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınları, 1966), 97-98; Mahmud Ahmed, *İslâm İktisâdı (Mukayeseli Bir Tedkik)*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: Çağaloğlu Yayınları, 1975), 36-37; Muhammed Akdiş, *Fâiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye*, (Ankara: Yimder Yayınları, 1995), 6.

²¹ Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, “Rbv”, *Lisânü’l-‘Arab*, nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydi, (Beyrut: Dâru ihyai’t-turasi’l-Arabî, 1996), 14: 304-307; Nesefti, *Medâriku’t-tenzil*, 1: 140; Muhibbiddin Ebu’l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza ez-Zebîdî, “Rbv”, *Tâci’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, nşr. Ali Şeyri, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1994), 19: 441-445; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûku İslâmiyye ve İstilâhâtı Fikhiyye Kâmusu*, (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985), 4: 13; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 385.

²² İsmail Özsoy, “Fâiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 110-126; Ziuaddin Ahmad, “Ribâ Teorisi”, trc. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 453-465.

²³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, İstanbul: Eser Yayınları, 1979, 2: 952.

Fâizi, sermayenin başkasına bir süre için ödünç verilmesi karşılığında ödenen fiyat diye de tarif etmemiz mümkündür. Günümüz ekonomisine fâiz, para kullanımının bedeli olarak, alınan ödünç değer geliri, sermaye olarak, servetten elde edilen her türlü gelir, faktör payı ölçütü olarak yatırılmış sermayeye ödenen bölüşüm payıdır. Aynı şekilde fâiz, külfet bedeli ölçütü açısından tasarruf etmenin mükâfatı olarak servetin veya sermayenin temsilcisi olan paranın belli bir miktarının bir süre için tasarruf edilmesinin bedeli olarak görülmektedir.²⁴ Neticede fâiz, işlemlerde sermaye sahibinin sermayesini ödünç verdiğinde verilen ödünçten kazanılan ve karşılığı bulunmayan miktardır.

Kur'ân, fâizi zekâtla mukayese ederek yasaklama sürecine girmiştir.²⁵ Nitekim âyet-i kerimede, "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir fâiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekâtı veren o kimseler, evet onlar (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır." (er-Rûm 30/39). buyrulmaktadır. Mekke Dönemi'nde inen bu âyet, fâizin yasaklanma sürecindeki ilk aşamadır. Fâizle ilgili ilk inen âyetin böyle bir kıyaslama üslubuyla gelmesi, onun tasvip edilmediğini belirtmek içindir.²⁶ Böylece Kur'ân, fâize karşı olan tutumunu ortaya koymuş,²⁷ fâizin Allah katında herhangi bir artışa sebep olamayacağı, alternatif belirtilerek ancak zekâtın maddî ve manevî kazançlara vesile olacağı vur-

²⁴ Akdiş, *Fâiz Politikaları*, 6-7.

²⁵ Muhammed Abduh - Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr (Tefsîrü'l-Ķur'âni'l-ĥakîm)*, (Kahire: Daru'l-fikr, 1923), 1: 120; Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu*, 4: 319.

²⁶ M. İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-ĥadîs*, trc. Muharrem Önder (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 4: 305. Krş. Abdülbaki Deniz, *İslâm Hukûkunda İlet Kavramı ve Fâizin İletini*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006), 101-103. Fâizin illetini tespititte şu hadise başvurulmaktadır: "Altına mukabil altın, gümüşe mukabil gümüş, buğdaya mukabil buğday, arpaya mukabil arpa, tuza mukabil tuz misli misline, müsavisi müsavisine ve elden ele peşin olarak mübadele edilecektir. Şayet bu sınıflar başka nevi şeylerle mübadele ediliyorsa, artık bunları teslim, tesellüm satış yerinde olmak ve sonradan yapılacak bir teslimeye dayanmamak üzere istediğiniz tarz ve şekilde satabilirsiniz." (Buhârî, "Buyû", 54,74; Müslim, "Müsâkât", 75,78, 81; İbn Mâce, "Ticârât", 48.) Zahirîyye mezhebi hadiste bahsedilen maddeler dışında ribâ gerçekleşmeyeceğini, ribânın sadece burada belirtilen altı maddede olacağını iddia etmektedir. Dört mezhebin ittifakına göre illet, hadiste sayılan altı maddeye münhasır değildir. Mezhepler bu noktada aynı görüşte olmalarına rağmen farklı illetler tespitiyle ihtilaf etmektedirler. Hanefî ve Hanbelî mezhepleri ribânın illetinin "cins ve ölçü birliği", Mâlikî ve Şâfiî mezhepleri ise "cins ve nakit" yahut "cins ve gıda maddesi" olduğunu söylemektedirler. Daha fazla bilgi ve örnekler için bk. Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, (Konya: 1991), 118-131.

²⁷ Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu*, 4: 319.

gulanmıştır.²⁸ Fâizin de içki gibi tedricen yasaklandığı bilinmektedir. Meâlini verdiğimiz âyetten sonra, nüzul sırasına göre Âl-i İmrân Suresi 130-131. âyetlerinin indiği belirtilmektedir.²⁹ İlgili âyetlerde Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey imân edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin. Allah’tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!” Âyette fâiz yiyenlerin kapsamına fâiz işleriyle uğraşan ve her bir aşamasına dâhil olan herkes girmektedir. Çünkü Hz. Peygamber; “Allah, fâizi yiyene, yedirene, şahidine ve kâtibine de lanet eder”. buyurmuştur.³⁰ Âyetteki “أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً” kelimeleri fâizin kat kat, bir kartopu gibi yuvarlanarak büyüdüğünü ifade etmede kullanılmaktadır. Zira, Cahiliye Dönemi’nde bir kimsenin birinde yüz dirhem alacağı olup borcun vadesi geldiğinde ve borçlu kimse o borcu ödeyemediğinde alacaklı olan kişi, benim için sen malı artır ben de sana ödeme zamanını uzatayım derdi. Alacaklı çoğu zaman yüz dirhemi ikiye katlayarak iki yüz dirheme çıkarırdı. Daha sonra, bu ikinci ödeme zamanı gelince aynı şey tekerrür ederdi. Bu işi defalarca yaparlardı. Böylece alacaklı olan kimse, o yüz dirheme mukabil onun kat kat fazlasını alırdı.³¹ Âyette bahsi geçen kat kat fâiz bu şekilde gerçekleşir, altından kalkılmaz ekonomik bir yük haline gelirdi. Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942) da buradaki “kat kat” kaydının ihtirazî bir kayıt değil kayd-ı vukûi³² olduğunu dolayısıyla fâizin aslını yasakladığını ifade etmektedir.³³

Fâizin haram kılınışını net bir emirle beyan eden Yüce Allah, bu yasak ile birlikte dünyada da âhirette de kurtuluşa erebilmenin çaresi olarak müminle-

²⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 16: 441; Şerefuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethul-Bârî bi şerhi sahîhi’l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru’l-ma’rife, ts.), 4: 316; Yakup Yüksel, “Müfessir Tâhir İbn Âşûr (1879-1973)’un *Et-Tahrîr Ve’t-Tenvîr* Adlı Eserinde Rüşvet ve Fâiz Yorumu”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015): 233.

²⁹ Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbüri el-Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1991), 95; Mehdi Bâzergan, *Kur’ân’ın Nüzûl Süreci*, trc. Yasin Demirkıran - Melâ Muhammed Feyzullah, (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 222; Bu âyetin nüzûl sırasında üçüncü sırada olduğunu, en-Nisâ Suresi 160-161. âyetlerin ikinci sırada indiğini düşünen müfessirler de vardır. Bk. Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-münîr*, 2: 411.

³⁰ Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah İbn Abdü’l-Muhsin et-Türkî, (Kâhire: Dâru’l-hicr, 2001), 5: 41-42.

³¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 9: 2.

³² İhtirazî ve kayd-ı vukûi tabirleri için bk. Mustafa Hayta “Fıkıh Usûlünde Bir Bütüncül Okuma Yöntemi: Mutlakın Mukayyede Hamli ve Fikhî İhtilâflardaki Rolü” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 16/2 (2016): 160.

³³ Yazır, *Hak Dini*, 2: 1173-1174.

re fâizden uzak durmalarını emretmektedir. Bu yasağı daha bir üst perdeden ifade etmek için onları cehennem ile korkutmakta, sonra da kendine itaati emretmektedir.³⁴ “Ey imân edenler! Kat kat arttırılmış olarak fâiz yemeyin...” âyetinden anlaşılması gereken başka bir husus da bankalarda uygulanan fâiz sistemine göre zaman geçmesi ile birlikte ortaya çıkan mürekkep fâiz³⁵ işlemlerinin haram oluşudur. Bu da Kur'an nassıyla sabittir. Âyet-i kerimede bunun kat kat fazlası diye kayıtlandırılmasının sebebi, fâiz olgusunun nasıl gerçekleştiğini beyan ve insanların Cahiliye Dönemi'nde fâizi katlanarak artırılan bir borç yumağına dönüştürdüklerini tasvir etmek içindir. Ayrıca bu işlemlerde fâizle borçlanan insanlara sürekli bir ivme ile borcun altından kalkılmaz bir hal alabileceği ve bu durumun zulme dönüşebileceğine dikkat çekilmektedir. Âyette kat kat kaydının bulunması, sadece düşük orandaki fâizin helâl olduğu manasına gelmemekte ve âyet aynı zamanda az çok her miktar-daki fâizin haram olduğunu ifade etmektedir.³⁶

Fâiz âyetlerinin iniş seyrinde üçüncü sırada Medine'de nazil olan âyet-i kerimede “...Menedildikleri halde fâizi almalarından ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.” (en-Nisâ 4/161). buyrulmaktadır. Yahudilerin işlemiş oldukları cürümlerden dolayı cezalandırılacaklarını bildiren bir bağlamda yer alan bu âyette, aynı şekilde Allah'ın kendilerine yasakladığı fâizi almaları sebebiyle azaba uğrayacakları bildirilmektedir. Çünkü Yahudiler, kutsal kitaplarında fâiz yasaklanmış olmasına rağmen, çeşitli hilelerle onu yeme yolunu seçmektedirler. Bu sebeple onlara âhirette azap hazırlandığı bildirilmektedir.³⁷

Fâizle ilgili âyetlerden dördüncüsü ve de sonuncusu Bakara Sûresinde yer almaktadır. Diğer âyetlerden daha farklı noktalara temas etmekte ve daha ağır hükümler ihtiva etmekte, alım satımı da fâiz telakkî eden anlayışın yanlışlığına, fâizin haram, alışverişin fâiz gibi olmadığına dikkat

³⁴ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 1: 183.

³⁵ Mürekkep/bileşik fâiz: Bir anamalin dönem sonunda getirdiği fâizinin, ana mala eklenerek ikisinin toplamından oluşan yeni fâiz miktarı demektir. Bk. *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Komisyon, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1988), 1: 109.

³⁶ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 2: 411.

³⁷ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 3: 374.

çekilmektedir: “Fâiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların ‘Alım satım tıpkı fâiz gibidir’ demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de fâizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisininidir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar fâize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah fâizi tüketir (fâiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve gûnahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez.” (el-Bakara 2/275-276). Âyet-i kerime, kıyamet günü fâiz yiyenlerin ne şekilde dirileceğinden söz ederek fâiz konusuna giriş yapmaktadır. Bu girişte çok dikkat çekici bir üslupla “fâiz yiyenlerin” buldukları kabirlerinden şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktıkları gibi kalktıklarından bahsetmektedir.³⁸ Nitekim âyette belirtilen “يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ” kısmı hakkında müfessirler farklı görüşler ifade etmektedirler. Kabirlerinden diriltilip kalktıklarında bu kişiler, şeytanın çarptığı, sara hastalığına yakalanarak kendini yerden yere atan kişinin kalktığı gibi kalkacaklardır.³⁹ Çünkü yaptıkları muamelede çarpmaya ve aldatmaya kalkışmışlardır. Dolayısıyla benzer şekilde cezalandırılacaklardır. Onların, kabirlerinden bu şekilde kalkmalarının bir diğer sebebi, inkâr ederek ve iftirada bulunarak “alışveriş de fâiz gibidir” demelerinden dolayıdır.⁴⁰ Onlar fâizi asıl kabul etmişler ve alışverişi fâize kıyaslamışlardır. Oysa benzetme yapılacak olsa bile “fâiz alışveriş gibidir”⁴¹ anlayışında olmaları gerekirdi. Bahsedilen kişilerin, şeytan çarpmış bir durumda olmalarının nedeni, “Alım satım tıpkı fâiz gibidir, demelerinden dolayıdır.” Yani, kıyamet gününde saralılar⁴² gibi veya şeytan çarpmış gibi⁴³ dengesiz bir şekilde dirilecek olan kimseler, fâiz ve alışveriş arasında fark görmeyen kimselerdir.⁴⁴ “Hâlbuki Allah, alım satımı helâl, fâizi haram kılmıştır.” Hakikat bunların zannettikleri gibi değildir. Ayrıca âyetteki ribâ kelimesinin başında bulunan lâm-ı tariftan dolayı

³⁸ Muhammed Cemalüddin el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, (Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî, yy., 1957), 2: 701-702.

³⁹ Ferrâ', *Me'âni'l-Şur'ân*, 1: 182; Zeccâc, *Me'âni'l-Şur'ân*, 1: 358; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Şur'ân*, 4: 390; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 2: 82.

⁴⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, V, 39-40; Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1: 140.

⁴¹ Beydavî, *Envâru't-tenzil*, 1: 162; Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, 2: 707.

⁴² Zemahşerî, *Keşşâf*, 153.

⁴³ “Şeytan çarpma” tabiri ile ilgili daha geniş açıklama için bk. Yazır, *Hak Dini*, 2: 957.

⁴⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Şur'ân*, 1: 358-359.

anlam,⁴⁵ her türlü fâizin haram olduğu ve istisnasının bulunmadığı şeklindedir.⁴⁶

Fâizin yol açtığı yıkım ve toplumsal felaket, sebep olduğu kin ve nefret, borçluların içine düştüğü onur kırıcı durum, yaşanan bunalımlar, ıstırap veren ve büyük çöküntülere neden olan bu durum; fâizci tefecilerin sömürü hedeflerinin yol açtığı sefalet manzaralarından başka bir şey değildir. Fâizin hüküm sürdüğü toplumlarda bunalımların ardı arkası kesilmez olur. Fâizin yol açtığı bu manzaraları düzeltmek için ilâhî hikmet çok etkili bir üslup seçmiştir. Bu üslupta iyilik, şefkat, yardımlaşma, hoşgörü ve sadaka amacı belirgindir. Müslümanlar arasında güçlü, köklü ve etkili bir sosyal dayanışma ön-görölmüştür.⁴⁷

Sonuçta Kur'ân'ın fâiz olgusuna bakışının son derece net olduğu görölmektedir. Fâiz, zengini daha zengin, fakiri her geçen gün daha da yoksullaştıran, yatırımların önünde engel, paranın satın alma gücünü düşüren, yardımlaşma duygusunu zayıflatan, sermayenin tabana yayılmasına müsaade etmeyen haksız ve haram bir kazançtır.

1.3. İhtikâr (Karaborsa) Yapanlara Yönelik Uyarılar

Karaborsacılık, vurgunculuk, istifçilik, tekellilik gibi anlamlar ifade eden ihtikâr kelimesi Kur'ân'da yer almamaktadır. Bununla birlikte haksız kazanç yollarına atıfta bulunan Kur'ân, "Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin..." (el-Bakara 2/188). "Menedildikleri halde fâizi almalarından ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık..." (en-Nisâ 4/161).⁴⁸ meâlindeki âyetleriyle

⁴⁵ Arapçada birçok fonksiyonu olan "ل" takısının burada söz edilen görevinin istiğrak için olmasıdır. İstiğrak için kullanılan lâm-ı tarif, bir cinsin bütün fertlerini tek tek içine alan bir belirleme şeklidir. Bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360), *Şerhu Şuzûru'z-Zehab*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1965), 150; Nejdîet Gürkan, "Arapçada "El" Takısı ve Fonksiyonları", *Ekev Akademi Dergisi*, 8/18 (2004): 365. Dolayısıyla burada bütün fâiz cinslerini ifade etmek için kullanılmıştır.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 4: 394.

⁴⁷ Kutub, *Fî Zulâli'l-Kurân*, 1: 322-323; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 5: 311. Benzer ifadeler için bk. Ebu'l-Alâ Mevdûdî, (1903-1979), *Tefsînu'l-Kur'ân*, trc. Muhammed Han Kayanî vdğr., (İnsan Yayınları, İstanbul: 1996), 1: 218-219. Daha geniş bir değerlendirme için bk. Seyyid Kutub, *İslam ve Fâiz*, trc. Abdullah Dalar, (İkbal Yayınları, Ankara: ts).

⁴⁸ Konuyla ilgili bir diğer âyet için bk. el-A'râf 7/85.

ihtikâra işaret etmektedir. Bu âyetlerin genel ilkeleriyle birlikte mütalaa edildiğinde karaborsacılığın da yasak kazançlar kapsamına girdiği ortaya çıkmaktadır.⁴⁹

Kurallarına uygun ticaret yapanlar olduğu gibi, bu ilkeleri göz ardı edenler de azımsanmayacak kadar çoktur. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için ticarî faaliyet yapan, çok uzaklardan insanların ayağına kadar mal getiren kişiler hem övülmüş hem de maddi kazançlarının yanında insanlara karşı önemli bir hizmeti ifâ etmişlerdir.⁵⁰ Malı piyasadan saklayıp insanların ihtiyaç içinde olmalarını arzulayan tüccarın halka hizmet gibi bir niyetleri bulunmamaktadır. Yalnızca kazanacakları paraları düşünen karaborsacıların diğer insanların ihtiyaç içinde olup olmamaları kendilerini ilgilendirmemektedir.⁵¹ Bu bağlamda hadislerde ihtikârın çok ağır bir vebal olduğu bildirilmektedir. Bu vebal ve sorumluluğa bağlı olarak ihtikârın ne anlama geldiğine yönelik ulemanın yaptığı bazı tanımlamalar bulunmaktadır. Sözelimi Saîd İbn Müseyyib (ö. 94/713) ihtikârı; ihtiyaç fazlası gıda maddesini, halkın ihtiyacı bulunduğu zamanda stoklayıp satmamak ve piyasada darlığın ve kıtlığın ortaya çıkmasını beklemek şeklinde tarif etmiştir. Hadisin umumiliğini delil gösteren İmam Mâlik (ö.179/609), ihtikârın haram olduğu görüşündedir. Aynı şekilde, Şevkânî (ö. 1250/1834) de haram olduğu fikrindedir.⁵²

Daha sonra yüksek fiyatla satmak amacına matuf olarak, ister ziraat⁵³ isterse sanayi ürünleri olsun saklanıp bekletilmesi ve yığılması anlamına gelen ihtikâr yasaklanmıştır. Bu yasak temel yaşam maddelerinde özellikle temel tüketim maddelerinde öncelikli olarak geçerlidir.⁵⁴ Karaborsacılık olarak bili-

⁴⁹ Kallek, "İhtikâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 560-565.

⁵⁰ Şerif er-Radi, *Nehcü'l-Belâğâ*, haz. M. Hizmetli, trc. Beşir Işık - M. Vesim Taylan - Faruk Bozgöz, (Ankara: Birleşik Yayınları, 1990), 386.

⁵¹ Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, (İstanbul: Şamil Yayınları, 1980), 284; Daha geniş bilgi için bk. M. Zeki Uyanık, "İslâm Hukukunda İhtikâr", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (İslâm İktisadî Özel Sayısı) 16 (2010): 433-476.

⁵² Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 4: 120.

⁵³ Üreticilerin kendi mallarını depolamasında bir mahzur görülmemiştir. Ürünlerini soğuk hava deposu vb. yerlerde saklamalarında sakınca yoktur. İkinci elin satın alarak depoladığı ürünlerde ihtikârın gerçekleşeceğinden söz edilmiştir. Çok daha geniş değerlendirmeler için Bk. M. Zeki Uyanık, "İslâm Hukukunda İhtikâr", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010): 449-450.

⁵⁴ Fazlur Rahman, *İslâmiyet ve İktisadî Adâlet Meselesi*, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, (Erzurum, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Yayınları, 1976), 41-42; Sabri Orman, *Gazzâlî'nin İktisat Felsefesi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 104-105.

nen ihtikârda fiyatların sunî bir şekilde yükselmesi ve normal piyasa seviyesinin üzerinde olması beklenir.⁵⁵ Böylece insanların ihtiyaçları sömürülerek az bir emekle kolay kazanç sağlama düşüncesine dayanan bu iş, insanların başta yiyecek sıkıntısı çekmelerine sonra da dar gelirlilerin daha da zor duruma düşmelerine sebep olmaktadır. Uzun müddet sürmesi halinde de toplumsal bunalımlara yol açması söz konusu olabilmektedir.⁵⁶

Netice itibarıyla ihtikâr/karaborsacılığın yasaklanmasının sebebi; toplumun zarara uğramasının önlenmesi ve insanların temel ihtiyaç maddelerine kolayca ulaşabilmelerinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Verilen bilgilerden hareketle, fâiz ve karaborsacılığın gayr-i meşrû bir ticaret niteliği taşıdığını söylemek mümkün görülmektedir. Fâiz ve rüşvet yasağı, İslâm'ın beş temel maksadından biri olan malı koruma ilkesine yönelik tedbirler arasında uyulması gereken çok önemli iki unsurdur. Malın sürekli tedâvülde kalmasını isteyen İslâm, insanların ihtiyaç duyduğu özellikle gıda maddelerinin pahalılaşması için saklanması, insanları sıkıntılara düşürebilecek bu tutum ve davranışları uygun görmemektedir. Vatandaşın acil ihtiyaç duyduğu maddelerde fiyatları dondurmak anlamına gelen narh/tes'ir, âlimlerin cevaz verdiği zarûrî durum niteliğini taşımaktadır. İslam ekonomisinde kâr oranları genellikle sabit değildir. Fakat bu herkesin istediği şekilde kâr edebileceği anlamını taşımamaktadır. Mecelle 165. madde bu alanı düzenlemekte ve şu şekilde yer almaktadır: Bir alım satım işleminde kâr oranları çeşitli mallarda % 5; hayvanlarda % 10; kiralarda % 20 veya daha fazla olursa bu durum alış verişte aldanma anlamına gelen "gabn-i fâhiş"⁵⁷ sayılmaktadır. Bu halde aldanma olduğu için akit fâsit olur. Bu aldanmaları önlemek için "narh" yöntemine başvurulabilir ve bu şekilde insanların aldatılmasının önüne geçebilir.⁵⁸

⁵⁵ Osman Eskicioğlu, *İslâm ve Ekonomi*, (İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999), 18.

⁵⁶ Kallek, *Sosyal Servet*, 105.

⁵⁷ Bilmen, *Istılâhât*, 6: 11; Ali Bardakoğlu, "Gabn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 268-273.

⁵⁸ Armağan, s. 295; Alış verişte aldanma manasını ifade eden "gabn" ve fiyatların dondurulması anlamına gelen "narh" kavramları hakkındaki tartışmalar için bk. Hayreddin Karaman - Ali Şafak, "İslâm Hukûkuna Göre Vade Farkı ve Kâr Haddi", *İslami Araştırmalar Vakfı Yayınları*, (İstanbul: 1989), 97-104.

2. İsrâf Ve Lüks Tüketime Karşı Uyarılar

İhtiyaç hissedilen gereksinimler karşılanırken insanın düşebileceği en büyük hata israftır. Sözlükte haddi aşma, cehalet ve gaflet gibi anlamlara gelen israf kavramı; meşrû ve makul olanın dışına çıkma, itidalden sapma manasında kullanılmaktadır.⁵⁹ Diğer bir ifade ile dinin emrettiği, insanlığın gerekli gördüğü yerlere, yine dinin belirlediği ölçüde harcamak cömertlik, bu ölçülerin altında harcamak cimriliktir. İnançtaki aşırılıklar ve günahlardaki fazlalıklar israf kavramıyla ifade edilse de zamanla anlam daralmasına uğrayan bu kavram, para ve mal harcamalarındaki aşırılığı ifade etmede daha çok kullanılır olmuştur. İsrâfla eş anlamlı kabul edilen tebzîr kavramı daha çok niteliksel yönden, israf kavramı ise niceliksel yönden saçıp savurmayı ifade etmektedir. Buna göre meşrû yere bile olsa gereğinden fazla harcamak israf, miktarı ne olursa olsun meşrû olmayan yanlış yerlere harcamak da tebzîrdir.⁶⁰ Tüketimde sorumsuzca hareket etmek, ekonomik gücünü aşacak şekilde davranmak, yerli yersiz para harcamak Kur'ân'ın kabul etmediği hususlardır. Dolayısıyla insanların harcamalarda orta yolu tutmaları gerekmektedir. Nitekim âyette de "(O kullar), harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar." (el-Furkân 25/67). buyrulmaktadır. İnsanın davranışlarındaki haddi aşmayı ifade eden israf kavramı⁶¹ daha çok harcamalardaki ölçsüzlük anlamında kullanılmaktadır.⁶² Kur'ân'a göre ideal bir insan harcamalarda da orta yola dikkat eden kimsedir.⁶³ İslâm iktisadının temeli de budur. Hz. Peygamber, iktisatla hareket edenin fakir düşmeyeceğine, zenginlikte, fakirlikte ve ibâdetle itidal sahibi olmanın önemine vurgu yapmıştır.⁶⁴ Âyette bahsedilen insan tipi de ifrat ve tefrit dediğimiz iki uç noktadan uzak duran, har-

⁵⁹ Cengiz Kallek, "İsrâf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 178-179.

⁶⁰ Ahmet Yaman, "İsrâf Dengesi ve Ölçüyü Kaybetmek", *Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 15; Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1985), 117.

⁶¹ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*, trc. Ali Turgut, (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995), 265.

⁶² Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sâmî İbn Muhammed İbn Abdirrahmân İbn Selâme, (Riyâd: Dâru't-Taybe, 1999), 6: 123-124.

⁶³ Mukatil b. Süleyman, *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*, trc. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2005), 96.

⁶⁴ Ebu'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 4: 365; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kudâî, *Müsnedu Şihâb*, (Beirut: Müessesetu'r-risâle 1985), 2: 7.

camalarda denge unsurunu gözeten kimsedir.⁶⁵ İsrâfın boyutunun tespiti hakikaten zor bir husustur. İsrâf, gerek maddî gerek psikolojik, ahlâkî, toplumsal ve hatta evrensel perspektiften bakılması gereken hassas ve önemli bir konudur. Bireyin ve toplumun yaşam standartları da dikkate alınarak buna göre bir sınır çizmek makul görünmektedir.⁶⁶

İnsanlar ihtiyaçlarından daha fazla harcama yapıp dilediklerince tüketim yöneldikleri zaman hayat şartlarının iyileştigiğine inanırlar.⁶⁷ İhtiyaçlarından çok fazla tüketen ve toplumun lüks düşkünlüğünü zarurete dönüştüren insanlar, kaliteli bir hayat yaşadıklarını zannetseler de hakikatte öyle değildir. Dolayısıyla şahıslar birtakım psikolojik ve sosyolojik nedenlerle israfı düşmektedir. Bu sebeplerin başında zihinsel yönden yeterli olamama durumu bulunmaktadır. Biyolojik yaşı olgunluk yaşlarına ulaştığı halde zihinsel olgunluğunu tamamlayamayan, kâr ve zararını hesap edemeyen tipler bilinçsiz bir biçimde israfı yönelebilirler. Kişinin, alın teri dökmeden ve kolayca kazanması da israfı yol açabilir. İsrâfın övülen bir özellik zannedilmesi yine israfı götüren bir etken olabilir. Reklamlar sebebiyle oluşturulan algı, gösteriş, şöhret, beğenilme arzusu gibi durumlar da israf sebebi olabilir.⁶⁸ Hangi sebeple olursa olsun, sosyal ve kültürel şartlar ile toplumsal refah seviyesinin yükselmesine göre değişkenlik gösteren israftan her halukârda uzak durulmalıdır.

3. İbâdetlere Engel Olan Hususlardaki Uyarılar

Günlük olarak bir ticarî faaliyette bulunmayan kimse yok gibidir. Hal böyle olunca insanların ticarete önem vermemeleri ve bu konuda ihmalkâr davranmaları düşünülemez. Ekonomik etkinliklerle çepeçevre kuşatılmış olan insan, ticaretini yaparken Allah'ın bu konuda gözetilmesini emrettiği kurallara uygun bir şekilde hareket etmelidir. "Rızkın onda dokuzu ticarettedir"⁶⁹ buyurarak ticarete dikkat çeken Hz. Peygamber, "Doğru tâcirin peygamber-

⁶⁵ Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 10: 126.

⁶⁶ Veli Kayhan, "Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/2 (2006): 173.

⁶⁷ Sombart, s. 115-117.

⁶⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'ân'da Ahlâk Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnızkurt Yayınları 1997), 126.

⁶⁹ Muhammed Abdür-raûf el-Münavî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i ş-şâğîr*, (Beyrut: 1972), 3: 244. Hadisin kaynağı ve kritiği hakkında daha geniş bilgi için bk. Ebû Abdillâh Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, *Tahrîcu ehâdisi ihyâi ulûmi'd-dîn li'l-'Irâkî ve'bni's-Sübki ve'z-Zebîdî*, (Riyad: 1987), 2: 1020-1021.

ler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacağını” müjdelemiştir.⁷⁰ Yapılan ticaretin insanı Allah’a kulluk etmekten alıkoymaması ve ibâdetlere engel teşkil etmesi gerekmektedir. Ticaretle uğraşan her Müslüman, İslâmî sorumluluklarının da bilincinde olmalıdır. İşte bu ölçülerle yapılması gereken ticaret için Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır: “Onlar, ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı adamlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (en-Nûr 24/37). Bu âyetin nüzul sebebi olarak rivâyet edildiğine göre; “Peygamber (sav.) döneminde iki kişi vardı. Bunlardan birisi tâcir olup namaz için ezan okunduğunu işittiğinde, eğer terazi elinde bulunuyorsa onu bırakırdı, düzgün bir şekilde dahi koymazdı. Şayet terazi yerinde bulunuyorsa, onu oradan kaldırmazdı. Diğeri ise demirci idi, ticaret maksadıyla kılıç yapardı. Eğer çekici, örsün üzerinde bulunuyor ise onu yerinde bırakırdı, şayet kaldırmış ise ezanı işittiği takdirde arkasına atardı.”⁷¹ Âyetin ortaya koyduğu gerçek, ticaret ve alışverişin kendilerini Allah’ın zikrinden ve ibâdetlerinden alıkoymadığı herkesi kapsamaktadır.⁷² Ayrıca bu âyet, dünya ticaretinin âhîret ticaretine engel olmamasını beyan etmektedir.⁷³ Bu âyetin öncesinde Allah Teâlâ birtakım evlerden bahsetmektedir. Bu evlerde Allah’ın adı anılmakta, sabah akşam onun isimleri tespih edilmekte, Kur’ân ve ezanlar okunmaktadır. İşte bu kişileri yaptıkları bu güzel davranışlardan, herhangi bir ticaret ya da bir alışveriş geri bırakmamakta, Allah’ı anmak, namaz kılmak ve zekâtı vermekten engelleyecek hiçbir dünyevî uğraş bulunmamaktadır. Çünkü bu şurada olan kişiler kıyamet dehşetinden endişe duymaktadırlar.⁷⁴ Allah’ı bu şekilde önemseyenler, Allah’ın kendilerine nur nasip ettikleri ve evlerini nur ile doldurdukları kimselerdir.⁷⁵ Burada atlanmaması gereken başka bir husus, tespihe devam eden, ticaret ve alışverişin aldatamadığı bu güzel insanların Allah tarafından yiğit olarak tanıtılmasıdır. Âyette geçen yiğit diye çevrilen kelimenin aslı ricâl olup sadece erkekleri ifade etmemekte, aynı özelliği taşı-

⁷⁰ Tirmizî, “Büyü’”, 4.

⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmîl-Kur’ân*, 15: 294.

⁷² İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *Allah Sevğisi*, trc. İshak Emin Aktepe - Ahmet Akbaş, (İstanbul: Polen Yayınları, 2006), 31.

⁷³ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu l-beyân tefsîru âyâtîl-ahkâm*, (İstanbul: Dersaadet Yayınları, ts.), 2: 573.

⁷⁴ Taberî, *Câmi’ u’l-beyân*, 17: 316-317; benzer ifadeler için bk. Kutub, *Fî Zülâli’l-Kur’ân*, 4: 2520.

⁷⁵ Yazır, *Hak Dini*, 5: 3524-3525.

yan kadınları da kapsamaktadır.⁷⁶ Burada hem ticaret hem de bey' kavramının geçmesi, alışveriş yapan, ticaretle uğraşan, ihracat-ithalât işleriyle uğraşan herkesi içermesindedir. Özellikle ticaretin zikredilmesi ise, insanı Allah'ın zikrinden alıkoyma en önemli meşguliyet alanı olmasından dolayıdır.⁷⁷

Âyette geçen "Allah'ı anmaktan alıkoyma" kısmının nasıl anlaşılması gerektiği hususunda âlimler arasında farklı görüşler söz konusudur. Atâ (ö. 114/732) "namazda hazır bulunmamaktır" yorumunu yaparken, İbn Abbas "farz namaz" diye kayıtlamıştır.⁷⁸ Âyette ticaretin kendilerini Allah'ın zikrinden, namazı kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı kullar övülürken, alışverişi terk edip sırf Allah'ın zikriyle uğraşmak gerektiği veya dünya meşgaleleriyle uğraşmanın günah olduğu anlaşılmalıdır. Kur'ân'ın altını çizdiği husus, bu uğraşların insanları Allah'a ve topluma karşı yerine getirmek zorunda oldukları sorumlulukları ihmale sevk etmemesidir. Kaldı ki, Mekki olsun Medenî olsun birçok âyette çalışmanın, kazanmanın ve ticaretin önemi vurgulanmakta,⁷⁹ Allah'ın fazlından talep edilmesi istenmektedir.⁸⁰ Dünyevî çalışmalar hayatın devam ettirilmesi için şarttır. Bu durum Kur'ân'ın öngördüğü esaslarla da uyum içindedir.⁸¹ el-Cuma Suresinin şu âyeti işte bu duruma ışık tutmaktadır: "Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin. Allah'ı çok zikredin; umulur ki kurtuluşa erersiniz". (el-Cuma 62/10). Âyet-i kerimede Cuma namazı için ezan okunduğunda ticaretin terk edilmesi emredilmekte ve Allah'ın zikrine koşulması gerekmektedir. Namaz bitince, Allah'ın emri yerine getirildikten sonra tekrar ticarete veya diğer faaliyetlere dönülebileceğini ifade⁸² eden bu âyet, Allah'ı çok zikretmenin gereğinden de bahsetmektedir. Buradaki zikir sözlü bir tespih olabileceği gibi, Allah için yapılan diğer ibâdetler de olabilmektedir. Mücahid (ö.

⁷⁶ Karaman, v.dğr., *Kur'ân Yolu*, 4: 84.

⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 15: 293.

⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, 15: 293.

⁷⁹ "...Allah bilmektedir ki, içinde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızk) aramak üzere yeryüzünde yol tepecekler..." el-Müzzemmil 73/20. Burada rızık aramaktan kastedilen faaliyetin ticaret olduğu ifade edilmektedir. Bk. İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azim*, 8: 258; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 29: 285-286.

⁸⁰ el-Cuma 62/10.

⁸¹ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 4: 355.

⁸² Alışveriş yasağından sonra bu ayette ikinci bir emir gelmiştir: "Yeryüzüne dağılın." Buradaki emir vucub değil ibaha ifade eder. Fıkıhçılar, yasaktan sonra buradaki gibi bir emir gelirse bu emrin *ibâha* ifade edeceğini söylemişlerdir. Bk. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 14: 575.

103/721), kişi ayaktayken, otururken, yatarken Allah'ı zikretmediği sürece O'nu çok zikredenlerden olamaz demektir. Buna göre mana; ticarete başladığınızda, alışverişinizin her defasında Allah'ı çokça anın; ticaret hayatınızda ve diğer davranışlarınızda bu şekilde Allah'ı çok zikrederseniz kurtuluşa erersiniz anlamına gelmektedir.⁸³ Hicretten hemen sonra farz kılınan Cuma namazının⁸⁴ farziyeti buradaki ayetlerle tekit edilmektedir.⁸⁵ Bu âyetlerde haftalık bir buluşma ve şûra özelliği taşıyan Cuma namazına çağrı yapıldığında herkesin ferdî işlerini bırakarak bu toplu ibâdeteye koşmaları⁸⁶ istenmektedir.⁸⁷ Artık ikinci ezan okunduğunda,⁸⁸ akıllı ve ergenlik yaşına girmiş erkeklerin⁸⁹ alışverişi terk etmesi ve Allah'ın zikrine⁹⁰ iştirak etmesi; hutbe⁹¹ ve namazı ifâ etmesi farz olmaktadır.⁹² İkinci ezanla birlikte, başta insanı en çok meşgul eden ticaret/alışveriş olmak üzere, her türlü meşguliyet sonlandırılmalıdır.⁹³ Müfessirler bu durumda alışverişin haram olduğunu ifade etmektedirler.⁹⁴ "...Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır..." Verilen bunca öneme rağmen, namaz ve zikirle kıyaslanamayacak derecede bulunan ticaret, insanı Allah'ın zikri ve ibâdetlerinden alıkoymaması gerekmektedir.⁹⁵ Nitekim başka bir âyette bu durum şöyle ifade edilmektedir: "Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticarettten daha yararlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (el-Cuma 62/11). Hz. Pey-

⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 30: 9.

⁸⁴ Zemahşeri, *Keşşâf*, 1106.

⁸⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* 28: 205; Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 5: 544-545.

⁸⁶ Aslında namaza koşarak gelmek Hz. Peygamber tarafından tasvip edilmiş bir davranış olmamasına rağmen burada koşmaktan maksat her şeyi terk edip çabucak namaza katılmak anlaşılmıştır. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 20: 464-465; Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 4: 1223.

⁸⁷ Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 4: 1223.

⁸⁸ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1404/1984), 8: 266.

⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, 20: 464-465; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsiri'l-Kitâbi'l-'azîz*, Doha, 2007, 8: 303.

⁹⁰ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 5: 171.

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 8: 267.

⁹² Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.), 5: 246.

⁹³ Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'an*, 4: 3569.

⁹⁴ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 5: 171; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4: 249; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye 1993), 8: 265; Said Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr, (Beyrut: Dâru's-selâm, 1985), 11: 5906.

⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşâf*, 1108.

gamber'in kıldırıldığı bir Cuma namazı esnasında, Suriye'den gelmesi beklenen ticaret kervanının geldiğinin duyulması üzerine, cemaatten birkaç kişi dışında herkes camiden dışarı çıkmış ve Allah'ın elçisini terk etmişlerdir. Bu âyet, gerçek müminlerin bile her zaman uzak kalamadıkları beşerî zaafı olduğu atıfta bulunmaktadır. Ayette, geçici dünyevî menfaatlerin Allah'ın vereceği mükâfatla kıyaslandığında önemsiz olduğu vurgulanmaktadır.⁹⁶

İslâm, toplumların muhtaç olduğu iş, teşebbüs ve hizmetleri ifâ etmeyi farz-ı kifâye olan bir ibâdet olarak görmektedir. Rızık temini için bir iş tutmayı, emek sarf etmeyi teşvik etmiş,⁹⁷ meşrû olmak kaydıyla her işi şerefli kabul etmiştir. Bu âyet de ticarete yönelik iş ve çalışma sahalarına teşvik etmektedir. İbâdetin hemen ardından çalışmayı, rızık talep etmeyi ve emek harcamayı emrederek umumî manada çalışmanın bir ibâdet şekli olduğunu göstermektedir. Allah'ın emrini yerine getirmek de sonuç itibarıyla ibâdettir.⁹⁸

Bu bağlamda ticaretin nesnesi olan mal ile alakalı olarak başka bir âyette şöyle buyruluyor: "Ey imân edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa işte onlar ziyana uğrayanlardır." (el-Münâfikûn 63/9). Bu dünyanın en önemli iki imtihan unsuru mallar ve çocuklardır. Âyette ilk sırada söz edilen şey maldır. Mal insanın kendisine meylettiği, sahibi olmasını istediği şeylerdir. İnsana sevdirilen, hayatın süsü olan mal, canın yongası olarak telakkî edilmiştir. İnsan sürekli mal kazanma ya da harcama faaliyeti içindedir. Hal böyle olunca insanın biriktirme ve mal edinme hırsı, Allah'a karşı sorumluluklarını ihmal etmesine sebep teşkil etmemelidir. Bu âyetten; çoluk çocukla hiç uğraşmayın, onları ihmal edin, ticareti bırakın anlamını çıkarmamız hatalı bir anlayış olacaktır. "Mal ve çocuklar gibi çok önemli olan bu iki unsurun sizleri meşgul etmesi sonucu ziyana uğramamanız gereklidir" düşüncesi âyetin doğru yorumu olsa gerektir. Allah'ın zikrinden kastedilen; Allah düşüncesi, ona zikir ve tazimle yapılan namaz,

⁹⁶ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı, Meâl-Tefsîr*, trc. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk, (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1999), 3: 1149.

⁹⁷ Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Coşkun, *Kur'ân-ı Kerim'de Rızık ve İktisâdî Hayat*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010). 51-54.

⁹⁸ Hayreddin Karaman, *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 35-36.

zekât, oruç, hac, Kur'ân kıraati, vaaz ve nasihat, tehlil, tesbih gibi sırf kendisine yakınlık kastıyla yapılan her türlü sâlih amellerdir.⁹⁹

Sonuç olarak ticarî faaliyetler, başta Allah Teâlâ'nın farz kıldığı ibâdetler olmak üzere namaz, zekât, zikir gibi amellerin yapılmasına engel olmadan gerçekleştirilmelidir. Ticaret ile meşgul olan Müslüman, ticaretini bu ölçüler içinde yapmalı, alışverişin cazibesine kapılarak ruhî gelişmeleri için gerekli olan manevî kazanımlardan uzak kalmamalıdır. Namaz, zikir ve zekâtın anlamını kavramış ve bunları içselleştirmiş bir kişinin yaptığı ticaret aynı zamanda ibâdet niteliği kazanmış olacaktır.

4. Ücretin Verilmesiyle İlgili Uyarılar

Kur'ân'a göre müminler, verdikleri sözleri yerine getiren insanlardır.¹⁰⁰ Onlar akidlerinin ve ahitlerinin gereğini yerine getirirler. Dolayısıyla alışveriş kaynaklı ödemelere dikkat etmeleri gerekmektedir. Veresiye alım satımlardan doğacak borçlar, selem gibi müşteriye teslim edilmesi gereken siparişler ve ücret karşılığında görevlendirilen kimselere zamanında ödeme yapılması önem arz etmektedir.

İş akdi yapılan bir kişiye ücretinin ivedilikle ödenmesi gerektiği konusunda şu âyet güzel bir örnek teşkil etmektedir: "Derken, o iki kadından biri utana utana yürüyerek ona geldi: Babam, dedi, bizim yerimize (hayvanları) sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor..." (el-Kasas 28/25). Hz. Musa Firavun'dan kaçıp Medyen'e geldiğinde aç ve açıkta çaresiz kalmış ve Rabbine "Rabbim doğrusu bana vereceğin her türlü hayra muhtacım." (el-Kasas 28/24). diye seslenmişti. Hz. Musa gereksinimlerini gidermek için bir işe ihtiyaç duymaktadır. Bu sırada Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın koyunlarını sulama fırsatı bulmuştur. Yaptığı işin ücretinin ödenmesi için onun evine davet edilmiş olan Hz. Musa başından geçenleri Hz. Şuayb'a anlatmıştır. Hz. Şuayb ile Hz. Musa arasında geçen bu olayda dikkat çeken en önemli husus, yapılan işin hemen akabinde ücretin¹⁰¹ ödenmesi için Hz. Musa'nın davet edilmesidir.¹⁰²

⁹⁹ Yazır, *Hak Dîni*, 7: 5011-5012.

¹⁰⁰ Bk. el-Bakara 2/100, 177; el-Mâide 5/1; et-Tevbe 9/111; er-Ra'd 13/20; el-Müminün 23/8; el-Meâric 70/32.

¹⁰¹ "Hz. Musa ücret için değil, yaşlı zatın duasını almak ve onu tanımak için kızın davetini kabul etti. Hatta rivayete göre Hz. Musa o zatın yanına gelince o zat Hz. Musa'ya yemek ikram etti. Hz. Musa bunu kabul etmedi. - Biz, dinini dünya karşılığı satmayan ve hayır işine karşı bedel talep etmeyen bir aileyiz,

Bu ayette de olduğu gibi, işçi çalıştıran bir kimse derhal ücretini ödemelidir. Zira ödenecek bu ücrete karşı tarafın çok fazla ihtiyaç duyması mümkündür. Hal böyle olunca ücretin geciktirilmesi diğer tarafı büyük sıkıntılara sokacağından ücreti ödemede titizlik gösterilmelidir.

Bir kimse işçi çalıştırıyorsa onun alın teri kurumadan ona ücretini ödemesi gerekmektedir. Hz. Peygamber, "İşçinin ücretini alın teri kurumadan veriniz"¹⁰³, "Üç kimse kıyamet gününde, karşılarında beni (Allah'ı) bulacaklardır: Benim namıma verip haksızlık eden, hür bir kimseyi satın parasını yiyen, bir işçi tutup çalıştırdıktan sonra ücretini vermeyen."¹⁰⁴ Her iki hadiste de işçi olarak istihdam edilen kimselerin hak ettikleri ücretin savsaklanmadan, işlerini bitirir bitirmez ödemelerinin yapılması bildirilmektedir. İşçinin alın terinden maksat onun emeğidir. İslâm, bu emeği sömürenin çok büyük bir cüretkârlık sergilediğini öğretmektedir. Birisini çalıştırıp ücretini eksik vermek ya da hiç vermemek, hür bir kimseyi köleleştirip satan kimse mesabesinde kabul edilmiştir.¹⁰⁵ Bu şekilde çok ağır bir vebalin altında kalan kimseleri Allah Teâlâ kendinin hasmı/düşmanı olduğunu haber vermektedir.¹⁰⁶

Hülâsa, âyet ve hadislerin ortaya koyduğu gerçek, ücretle bir kimse istihdam ediliyorsa, işinin bitiminde eksiksiz olarak hakkı ödenmelidir. Akidlerinin gereğini yerine getiren ve ahitlerine sadık kalan Müslümanların bu konuda de azami titizliği göstermesi gerekmektedir. Aynı şekilde ücretle iş alan kimseler de söz verdikleri vakitte işlerini bitirip karşı tarafı mağdur etmemelidirler.

dedi. Hz. Şuayb ona şu cevabı verdi: - Bu bize misafir olan herkese karşı âdetimizdir. Ya da şöyle dedi: Hayır, bu benim ve babalarımın âdetidir. Biz misafiri ağırlarız ve misafire yemek yediririz. Malumdur ki kim bir iyilik işler de ona bir şey hediye olarak verilirse onu almak haram değildir." Bk. Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 10: 450.

¹⁰² Taberi, *Câmi 'u'l-beyân*, 19: 559; Kurtubî, *el-Câmi 'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 16: 259; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 20: 104.

¹⁰³ İbn-i Mâce, "Rehin", 4.

¹⁰⁴ Buhârî, "Buyû", 106, "İcâra", 10.

¹⁰⁵ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, 4: 580.

¹⁰⁶ Hatipoğlu, *İbn-i Mâce Şerhi*, 4: 580-581.

5. Yemin İle İlgili Uyarılar

Arap dilinde kase ve hıf olarak da adlandırılan yemin kelimesi¹⁰⁷ söz- lükte sağ el, kuvvet, ant gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁸ Terim anlamıyla ye- min; “bir kimsenin kararlılığını pekiştirmek ve başkalarını ikna etmek amacı- la söz ve beyanını Allah’ın adını veya bir sıfatını zikrederek kuvvetlendirme- sini ifade etmektedir.”¹⁰⁹ Mesela, “vallâhi, billâhi ya da tallâhi şu kadar kâr ediyorum” gibi sözler yemin ihtiva eden cümlelerdir.¹¹⁰ Bu sözlerle müşteri- de güven ve kanaat oluşturmak, sözü kuvvetlendirerek istenilen sonuca ulaşmak hedeflenir.

Sözü pekiştirmek için başvuru bu üslubun çokça kullanılması makbul bir yöntem görülmemektedir. Yemini alışkanlık haline getirenler için Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Şunların hiçbirine itâat etme: Yemin edip duran, aşağılık, (herkesi) kötüleyen, söz götürüp getiren, hayra engel olan, mütecâviz ve saldırgan günahkâr, kaba ve kötülükle damgalı, mal ve oğullar sahibi ol- muş diye (böyle yolunu şaşırılmış)” (el-Kalem 68/10-14). Âyette yer alan hallâf kelimesi, doğru-yanlış, hak-batıl her hususta, vara yoğa çokça yemin eden kimseleri ifade etmektedir. Bu kimsenin hallâf oluşu, Allah’ın azamet ve bü- yükliğini hakkıyla bilmediğini göstermektedir. Allah’ın azamet ve celâlini gereği gibi bilmiş ve takdir eden birisinin, her zaman her an, asılsız her şey için, Allah’ın adını ve sıfatlarını şahit tutup yemin etmemesi gerekmektedir. Amacı dünyalık elde etmek olan bu tip insanlar, âyette mehîn (rezil-rüsva) olarak tanıtılmaktadır.¹¹¹

Yemin etmek kural olarak mübah kabul edilmesine rağmen, yemini alış- kanlık haline getirmek ve gereksiz yere yemin etmek hoş görülmemiş, sık sık yemin etmek Allah adına saygısızlık olarak telakki edilmiştir. Yalan yere ye-

¹⁰⁷ Kâzım Fethî er-Râzî, “Kur’ân-ı Kerim’de Te’kîd Üslupları”, trc. Hasan Keskin, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2002): 164; Muhammed Coşkun, “Aksâmu’l-Kur’ân el-Fecr 89/1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46 (2014): 40-41.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, “Ymn”, *Lisânü’l-‘Arab*, 13: 462.

¹⁰⁹ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 417.

¹¹⁰ A. Hamdi Kasaboğlu, “Yemin”, *Diyanet İşleri Başkanlığı İlmî Dergi*, 3/1 (1964): 22.

¹¹¹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 23: 157; Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30: 603-604.

min etmek büyük günahlardan kabul edilmiştir.¹¹² Bu bağlamda alışveriş esnasında yemin etmek Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır: "...Siz alışverişte çok yemin etmekten sakının! Çünkü o satışı teşvik eder, sonra da bereketi yok eder."¹¹³ Önemsiz şeylere yemin edilmemesini tavsiye eden ve inanarlarda bir yemin şuurunu oluşturmayı hedefleyen Hz. Peygamber, ticaret ve günlük hayatta haksız kazanca sebep teşkil edecek yeminleri yasaklamış, alışveriş esnasında yalanı örtbas edecek, insanların kandırılmasına vesile olacak şekilde yemin edenlerin azaba dâçar olacaklarını ve Allah'ın rahmetinden uzak kalacaklarını bildirmiştir.¹¹⁴

Özetleyecek olursak, alışveriş esnasında yemin ederek malın satılmasını sağlamak yasaklanmıştır. Allah'ın adının dünya menfaati elde etmek için yalan yere anılması ticarete bereket bırakmayacağı gibi doğru bir davranış da değildir.

6. Eksik İş Yapma İle İlgili Uyarılar

Yapılan her işin güzel ve ihsan derecesinde yapılmasını isteyen Yüce Allah birçok âyette muhsinleri¹¹⁵ övmekte ve şöyle buyurmaktadır: "...Allah güzel davrananları sever."¹¹⁶ Hz. Peygamber de meşhur imân hadisinde ihsanı, "Allah'a onu görüyormuşsun gibi kulluk etmendir. Çünkü sen onu görmeden de o seni görüyor"¹¹⁷ şeklinde tefsir etmiştir. İnsanın tüm fiillerini ilgilendiren ihsan kavramının takva derecesinden daha üstün olduğu ifade edilmektedir.¹¹⁸ Hiçbir davranışın Allah'ın kontrolü dışında gerçekleşmediği¹¹⁹ düşüncesiyle iş yapan herhangi bir meslek erbabı, işin hakkını vermeye çalışacak, eksik ve kalitesiz iş yapmayacaktır. Aksi halde toplumun ifsadı söz konusu olacaktır: "...İnsanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltmesinden sonra

¹¹² Boynukalın, "Yemin", 43: 418.

¹¹³ Müslim, "İmân", 171; Tirmizî, "Büyü", 5.

¹¹⁴ Abdurrahman Candan, "İslâm Hukûkunda Yemin ve Ahlâkîlik", *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi*, 15 (2010): 442; Benzer ifadeler için bk. Siraceddin Önlüer, *Hayatımızın Mihenk Taşı Helal Kazanç*, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 122.

¹¹⁵ Bk. el-Bakara 2/58, 112, 195; Âli İmrân 3/134; en-Nisa 4/125; el-Mâide 5/13.

¹¹⁶ el-Mâide 5/93

¹¹⁷ Buhârî, "İmân", 1; Müslim, "İman" 1.

¹¹⁸ Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*, (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003), 165. Takvânın dereceleri için bk. Yazır, *Hak Dîni*, 3: 1807.

¹¹⁹ Bk. el-En'âm 6/59.

yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.”¹²⁰ Eksik veya kalitesiz malzeme kullanımı sebebiyle çöken binalar, yollar vs. her gün haberlere konu olmaktadır. Maalesef, depremler eksik malzeme kullanıldığı için en çok da halkı Müslüman olan ülkelerde zararlara sebep olmaktadır. Yeteri kadar demir ya da çimento kullanılmayan binalar en ufak bir sarsıntıda bazen de kendiliğinden çökmektedir. Bunun yanında insan sağlığına zararlı olan gıdaların satışa arz edilmesi, merdiven altı üretimler, son kullanma tarihleri geçmiş ürünler ve kalitesiz hizmet sunumlarının geri planında ihsan düşüncesinden uzak davranışlar rol oynamaktadır.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerim, ticareti helal ve meşrû bir kazanç vesilesi görmesine rağmen insanın bütün uğraş alanının ticaret olamayacağını ifade ederek bu konuda uyarılar ortaya koymuştur. Kur’ân, haksız kazanç olan fâiz ve karaborsacılığı yasaklamış, ölçü ve tartıda hile yapanları cehennem azabı ile tehdit etmiştir. Her konuda aşırılığı yasaklayan Yüce Allah, lüzumundan fazla yapılan ve israf boyutuna ulaşan alışverişlerden uzak durulmasını emretmiştir. Alım satım işlerinde bu noktaya gelinmemesi için özellikle aldatıcı reklam olgusuna karşı bilinçli olunmalı, ihtiyaçtan mı yoksa arzudan mı kaynaklanan bir istekle hareket edilip edilmediğine karar verilmelidir. Gerek satıcı gerek müşteri, alışveriş ve ekonomik hadiselerle kendini kaptırarak ibâdetlerini aksatmamalıdır. Bilhassa Cuma namazı için ezan okununca bütün alışveriş etkinlikleri terk edilmelidir. İslâm’ın dikkat çektiği ve üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu da emek sahibine hakkının vakit kaybetmeden ödenmesidir. Ücretli çalışanların hakları suiistimal edilmemeli, emeklerinin karşılığı hemen ödenmelidir. Alışverişte yemin etmekten sakınılmalıdır. Tüccarın, yeminin mal satmaya yardımı dokunsa da alışverişte bereket bırakmayacağını farkındalığıyla hareket etmesi gereklidir. Sadece satıcı değil aynı şekilde müşterinin de yemin etmekten, özellikle yalan yere yapılan yeminden uzak durması son derece önemlidir. Her türlü alım satımda, üretimden tüketime kadar bütün ekonomik faaliyetlerde ihsan düşüncesiyle hareket edilmeli, kalitesiz hizmetten ve sağlığa zararlı gıda üretiminden uzak kaçınılmalıdır.

¹²⁰ el-A’râf 7/85

Kaynakça

- Abduh, Muhammed - Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîrü'l-menâr (Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Hakîm)*. 12 Cilt. Kahire: Daru'l-fikr, 1923.
- Açıkgeç, Alparslan. "Fazlurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Akdış, Muhammed. *Fâiz Politikalarının Enflasyon Üzerindeki Etkileri ve Türkiye*. Ankara: Yimder Yayınları, 1995.
- Askalânî, Şerefuddîn Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi şerhi sahîhi'l-Buhârî*, 15. Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Bardakoğlu, Ali. "Gabn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 268-273. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bâzergan, Mehdi. *Kur'ân'ın Nüzûl Süreci*. Trc. Yasin Demirkıran - Melâ Muhammed Feyzullah. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Behiy, Muhammed. *İnanç ve Amelde Kur'ânî Kavramlar*. Trc. Ali Turgut. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1995.
- Beydavî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tefsîru envâri't-tenzîl ve esrâri't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşî, 5. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukûku İslâmiyye ve Istilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu*. 8.Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1985.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 417. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Candan, Abdurrahman. "İslâm Hukûkunda Yemin ve Ahlâkîlik", *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi* 15 (2010): 442.
- Coşkun, Ahmet. *Kur'ân-ı Kerim'de Rızık ve İktisâdî Hayat*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Coşkun, Muhammed. "Aksâmu'l-Kur'ân el-Fecr 89/1-14. Âyetleri Örneğinde Yemin İfadelerinin Anlaşılması ve Tercüme Edilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2014): 40-41.

Çeker, Orhan. *Fıkıh Dersleri I*. Konya: 1991.

Deniz, Abdülbâki. *İslâm Hukûkunda İlet Kavramı ve Fâizin İleti*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, 2006.

Derveze, M. İzzet. *et-Tefsîru'l-hadîs*. Trc. Muharrem Önder. 7. Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. 8.Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-Mushaf, ts.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. Meâl-Tefsîr. Trc. Cahit Koytak - Ahmet Er-türk. 3 Cilt. İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 1999.

Eskicioğlu, Osman. *İslâm ve Ekonomi*. İzmir: Çağlayan Matbaası, 1999.

Fazlur Rahman. *İslâmiyet ve İktisâdî Adâlet Meselesi*. Trc. Yûsuf Ziya Kavakçı. Erzurum, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Yayınları, 1976.

Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1983.

Gürkan, Nejdî. "Arapçada "El" Takısı ve Fonksiyonları". *Ekev Akademi Dergisi* 8/18 (2004): 365.

Haddâd, Ebû Abdullah Mahmûd b. Muhammed. *Tahrîcu ehâdîsi ihyâi ulûmi'd-dîn li'l-'Irâkî ve'bni's-Sübkî ve'z-Zebîdî*. 7 Cilt. Riyad: 1987.

Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.

Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi't-tefsîr*. Nşr. Abdülkadir Mahmûd el-Bekâr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru's-Selâm, 1985.

Hayta, Mustafa. "Fıkıh Usûlünde Bir Bütüncül Okuma Yöntemi: Mutlakın Mukayyede Hamli ve Fıkhî İhtilaflardaki Rolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 16/2 (2016): 160.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-vecîz fî tefsiri'l-Kitâbi'l-'azîz*. 8 Cilt. Doha, 2007.
- Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö. 761/1360). *Şerhu şuzûru'z-zeheb*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1965.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*. Thk. Sâmi İbn Muhammed İbn Abdirrahmân İbn Selâme. 8 Cilt. Riyâd: Dâru't-Taybe, 1999.
- İbn Manzûr Muhammd b. Mükrim. "Rbv", *Lisânü'l-'Arab*. Nşr. Emin Muhammed Abdulvehhâb - Muhammed es-Sadık el-Ubeydî. 14: 304-307. 15 Cilt. Beyrut: Dâru ihyai't-turasi'l-Arabî, 1996.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: 4 Cilt. Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1404/1984.
- İbnü'l-Kayyim, el-Cevziyye. *Allah Sevğisi*. Trc. İshak Emin Aktepe - Ahmet Akbaş. İstanbul: Polen Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz. "İhtikâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 560-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kallek, Cengiz. "İsrâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kallek, Cengiz. *Sosyal Servet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayreddin - Şafak, Ali. *İslâm Hukûkuna Göre Wade Farkı ve Kâr Had-di*". İslâmî Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul: 1989.
- Karaman, Hayreddin - Çağrıçı, Mustafa - Dönmez, İ. Kâfi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

- Karaman, Hayreddin. *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Kasaboğlu, A. Hamdi. "Yemin". *Diyanet İşleri Başkanlığı İlmî Dergi* 3/1 (1964): 22.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur'ân'da Ahlâk Psikolojisi*. İstanbul: Yalnızkurt Yayınları, 1997.
- Kâsımî, Muhammed Cemalüddin. *Mehâsinü't-te'vîl*. Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî. 17 Cilt. yy., 1957.
- Kayhan, Veli. "Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2006): 173.
- Kerimoğlu, Yusuf. *Kelimeler Kavramlar*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1985.
- Komasyon. *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*. İstanbul: Milliyet Yayınları. 2 Cilt. 1988.
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedu Şihâb*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1985.
- Kureşî, Enver İkbâl. *Fâiz Nazariyesi ve İslâm*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınları, 1966.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ķur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: 1952.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Ķur'ân*. Kâhire: Dâru's-şurûk, 2003.
- Mahmud Ahmed. *İslâm İktisâdı (Mukayeseli Bir Tedkik)*. Trc. Yûsuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Çağaloğlu Yayınları, 1975.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. yy, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ. (1903-1979), *Tefhîmu'l-Ķur'ân*, trc. Muhammed Han Kanyani vdğr. 7. Cilt. İnsan Yayınları. İstanbul: 1996.
- Mukatil b. Süleyman. *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*. Trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2005.

- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Thk. Abdullah Mahmud Şehhate. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetu't-târihi'l-Arabî, 2002.
- Münavî, Muhammed Abdürraûf. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-şagîr*. 6 Cilt. Beyrut: 1972.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed. *Medâriku't-tenzîl ve haqâiku't-te'vîl*. Thk. Seyyid Zekeriyya. 4 Cilt. yy, ts.
- Orman, Sabri. *Gazzâli'nin İktisat Felsefesi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Önlüer, Siraceddin. *Hayatımızın Mihenk Taşı Helal Kazanç*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014.
- Özsoy, İsmail. "Fâiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Radî, Şerîf. *Nehcü'l-Belâğâ*. Haz. M. Hizmetli. Trc. Beşir Işık - M. Vesim Taylan - Faruk Bozgöz. Ankara: Birleşik Yayınları, 1990.
- Râzî, Kâzım Fethî. "Kur'ân-ı Kerim'de Te'kid Üslupları". Trc. Hasan Keskin, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2002): 164.
- Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin. *et-Tefsîru'l-kebîr (Mefâtîhu'l-ğayb)*. 32 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1990.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Ravâiu'l-beyân tefsîru âyâtî'l-ahkâm*. 2 Cilt. İstanbul: Dersaadet Yayınları, ts.
- Soyalan, Mehmet Yaşar. *Elmalılı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2003.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Mu'cemu'l-evsaf*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Haremeyn, 1995
- Taberî, Muhammed İbn Cerîr. *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah İbn Abdu'l-Muhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kâhire: Dâru'l-hicr, 2001.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm'da Fâiz Meselesine Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2010.
- Uyanık, M. Zeki. "İslâm Hukûkunda İhtikâr", *İslâm Hukûku Araştırmaları Dergisi* (İslâm İktisadı Özel Sayısı) 16 (2010): 433-476.

- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *Esbâbu'n-Nüzûl*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Yayınları, 1979.
- Zebîdî, Muhibbiddîn Ebu'l-Feyd Seyyid Muhammed Murteza. "Rbv". *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ķâmûs*. 20 Cilt. Nşr. Ali Şeyri, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994. 19: 441-445.
- Yaman, Ahmet. *İsraf Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmek*. Dengeyi ve Ölçüyü Kaybetmenin Adı: İsrâf, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 15.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm İktisadının Esasları*. İstanbul: Şamil Yayınları, 1980.
- Yüksel, Yakup. "Müfessir Tâhir İbn Âşûr (1879-1973)'un Et-Tahrîr Ve't-Tenvîr Adlı Eserinde Rüşvet ve Fâiz Yorumu", *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2015): 233.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Ķur'ân ve i'râbuhû*. 5 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1988.
- Zemaşerî, Cârullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf 'an haĶâ'iki ħavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eĶâvîl fî vücihi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.
- Ziuaddin, Ahmad. "Ribâ Teorisi". Trc. Ali Rıza Gül, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 453-465.
- Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-münîr fî'l-aĶîde ve's-şerîa' ve'l-menhec*. 17 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-fikr, 2009.